

ДОБРОВОЛЬСЬКА НАТАЛІЯ АНАТОЛІЇВНА

кандидат психологічних наук, здобувач кафедри практичної психології та соціальної роботи Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, м. Сєвєродонецьк

ПРОБЛЕМАТИКА ОБДАРОВАНОСТІ У СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОМУ ВИМІРІ

У статті розглядаються психологічні особливості типів розвитку обдарованості (гармонійного і дисгармонійного). Показано, що за проблемами, які часто мають обдаровані діти, стоять різні соціально-психологічні механізми, здебільшого не пов'язані з феноменом обдарованості. Механізми виникнення проблем у соціальній адаптації та навчанні дітей з ознаками обдарованості, пов'язані з порушеннями у функціональній організації психічних процесів є неспецифічними для структури обдарованості і вимагають для їх подолання спеціально організованого психокорекційного втручання. Показано, що проблеми у соціальній адаптації та навчанні дітей з ознаками обдарованості, викликані, зокрема, ігноруванням у вихованні та навчанні відмовою до завдань вікового розвитку і несформованістю внутрішньої мотивації, є індикаторами деформації у структурі обдарованості.

Ключові слова: *особистість, обдарованість, механізми обдарованості, типи обдарованості, деформації у структурі обдарованості.*

Постановка проблеми. В умовах трансформаційних змін сучасного соціуму, коли виникає необхідність пошуку шляхів соціально-економічної перебудови, розвитку новітніх технологій, проблематика обдарованості виходить на перший план, важливими є завдання розвитку і збереження творчого потенціалу суспільства. Виникає установка на створення інтелектуальної еліти країни. Незважаючи на наявні коливання в інтенсивності кампанії по роботі з обдарованими дітьми, що залежить від загальної соціально-економічної ситуації в країні та напрямків загальної реформи в системі освіти, інтерес до даної проблеми залишається досить стабільним. Слід зазначити, що в останні роки стали активно розвиватися програми роботи з обдарованими дітьми. Проблема обдарованості регулярно піднімається у засобах масової інформації, видається велика кількість науково-популярної літератури з її розвитку з самого раннього віку [2].

У зв'язку з цим особливої актуальності набувають наукові студії з дослідження в галузі дитячої обдарованості: щодо вивчення природи даного феномена, його структури, детермінант розвитку і функціонування, а також побудови прогнозу розвитку і ефективної системи соціально-психологічного супроводу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. А. Савенков [7] створив інтегративну модель обдарованості, засновану на трьохкільцевій моделі обдарованості Дж. Рензулі [10] і багатofакторній моделі обдарованості Ф. Монкса [6]. У ній обдарованість представлена у вигляді вертикальної осі, що пронизує рівні, які її характеризують. Ось обмежена, з одного боку, мега-середовищем, з іншого – генотипом. Автор відзначає, що на рівні фенотипу виділено три основних сфери, отримані в результаті взаємодії генотипових і середовищних факторів: сфери психосоціального розвитку, когнітивного розвитку і фізичного розвитку. Також вчений зазначає, що має сенс говорити про наявні рівні розвитку сфер при розгляді обдарованості на рівні фенотипу, оскільки саме з ним і має справу освітня практика, що розвиток кожної зі сфер і якісно своєрідне поєднання рівнів і їх розвиток є характеристикою обдарованості в даний момент.

Згідно інтегративній моделі, обдарованість розглядається не просто як генетично обумовлений компонент здібностей, а як складний сплав результатів дії генетичних факторів і факторів середовища [7]. Ф. Монкс [6] виділяє такі види обдарованості: інтелект, креативність, обдарованість в області мистецтва, соціальна обдарованість, мудрість.

Слід зазначити обмежену кількість досліджень про співвідношення між обдарованістю і мудрістю. Зокрема, американський психолог Р. Стернберг у статті «Мудрість як форма обдарованості» пише, що мудрість – це здоровий глузд, поведінка, заснована на правильній оцінці ситуації і на знаннях, досвіді та розумінні ситуації [12].

На думку М. Холодної, мудра людина має високий рівень інтелектуальних можливостей, пов'язаних з аналізом, оцінкою і прогнозом подій повсякденного життя людей [9, с. 73]. Якщо виходити з цих міркувань про мудрість, то логічно було б віднести мудрість до соціальної обдарованості.

За даними Ю. Бабаєвої, багато практичних форм роботи з обдарованими дітьми ду значній мірі базуються на життєвих уявленнях і численні міфи про обдарованість. До подібних міфів дослідниця відносить біологічну і соціальну форми редукції (прямий і єдиний вплив на розвиток обдарованості біологічних або соціальних факторів), розгляд обдарованості як специфічної патології, переконання у тому, що обдарована дитина стане обов'язково обдарованим дорослим, міф про глобальну обдарованість і ряд інших [1, с. 48-49]. Однією з найбільших небезпек на цьому шляху Ю. Бабаєва вважає заперечення ролі теоретичного наукового знання.

Мета дослідження – розкрити соціально-психологічні особливості розвитку обдарованості особистості.

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження.

Теоретико-методологічною основою дослідження виступають суб'єктний підхід (К. Абульханова-Славська, Л. Алексеева, А. Брушлинський, В. Давидов, С. Максименко, В. Моросанова, В. Петровський, В. Слободчиков, В. Турбан та ін.), процесуально-діяльнісний підхід в дослідженні творчих здібностей та обдарованості (Д. Богоявленська, В. Моляко, М. Смұльсон, Н. Чепелева та ін.), методологічні положення про універсальність законів психічного розвитку в нормі та патології (Л. Виготський), віково-психологічний підхід (Л. Божович, Л. Венгер, О. Дьяченко, Д. Ельконін, Г. Кравцов, В. Кудрявцев, Н. Лейтес, Л. Обухова та ін.) і нейропсихологічні концепції розвитку вищих психічних функцій (А. Лурія, Ю. Мікадзе, А. Семенович та ін.).

Відповідно до мети дослідження використовувалися такі методи: теоретичний аналіз літератури з теми дослідження; методи психологічної діагностики, тестування, опитування, анкетування; нейропсихологічна діагностика, метод підбору і вивчення документації кейс-стаді.

Методами перевірки достовірності висновків дослідження виступили методи психологічної і нейропсихологічної корекції і консультування.

Емпіричну базу дослідження склали діти з проблемами в соціальній адаптації та навчанні, в тому числі з ознаками обдарованості. Дослідження проводилося на базах загальноосвітніх шкіл, дитячих садків компенсуючого типу, науково-практичного Центру медико-соціальних і психотехнологій (м. Северодонецьк).

На думку М. Холодної існує презумпція обдарованості, тобто всі люди обдаровані і головне – цю обдарованість розвинути і застосувати у житті. Талановита людина має екстраординарні досягнення у конкретному виді діяльності, які знаходять своє втілення в деяких реальних, об'єктивно нових, в тій чи іншій мірі загальноновизнаних матеріальних або ідеальних продуктах. Вчена піднімає важливі для нашого дослідження питання: «чому діти з явними ознаками обдарованості не перетворюються в обдарованих дорослих?», «Чому зі звичайних дітей виходять обдаровані дорослі?» [9]. Причину вона бачить у неправильній ідентифікації обдарованості у дитячому віці і у специфіці дитячої обдарованості у порівнянні зі специфікою обдарованості дорослої людини.

Якщо узагальнити наведені у науковій літературі висловлювання про «геній», «талант», «обдарованість», то зрозуміло, що, незважаючи на різний зміст, вкладений авторами в ці поняття, обдарованість розглядається як нижня сходинка на ієрархічній драбині здібностей, наступну займає талант, а верхню – геній.

Ключовим питанням психології обдарованості є співвідношення понять: здатності-обдарованість. Загальноприйнятими у психології є

визначення понять «обдарованість» і «здатність», надані Б. Тепловим: обдарованість – це якісно своєрідне поєднання здібностей, від якого залежить можливість досягнення більшого чи меншого успіху у виконанні тієї чи іншої діяльності [8]. Він виокремив й основні ознаки поняття «здібності»: індивідуально-психологічні особливості, що відрізняють одну людини від іншої; не всякі індивідуальні особливості, а лише такі, які мають відношення до успішності виконання будь-якої діяльності або багатьох діяльностей; не зводиться до тих знань, навичок чи умінь, які вже вироблені у даної людини [8].

Дане дослідження базується на трактуванні обдарованості як системної якості, що характеризує психіку дитини в цілому. При цьому саме особистість, її спрямованість, система цінностей ведуть за собою розвиток здібностей і визначають, як буде реалізований її потенціал. Вчені, які працюють з обдарованими дітьми, розуміють значення знаходження сполучного фактору, необхідності відійти від простого підсумовування чинників. Розуміння необхідності цілісного бачення обдарованості обґрунтовує Е. Ландау: «Сегментарний підхід, коли кожен елемент сприймається окремо, позбавляє нас можливості бачити ціле, і таким чином сприймати реальність в її динаміці дій і протидій» [5, с. 134].

До чинників, що визначають гармонійний тип розвитку обдарованості, відносяться, поряд із високими здібностями, випереджальний тип саморегуляції і внутрішню мотивація діяльності. Внутрішня мотивація є системоутворюючим фактором. Система навчання, що формує в учнів дослідницьку позицію, належить до параметрів середовища розвитку дитини, тієї соціальної ситуації розвитку, яка в залежності від вмісту вимог до дитини, методів і технологій освітньої стратегії, може як гальмувати, так і бути джерелом розвитку обдарованості. Гармонійний тип розвитку обдарованості у дітей і підлітків відповідає процесу становлення позиції суб'єкта діяльності.

У сфері соціальних комунікацій важливою є реалізацією суб'єктності, вирощеної в рамках навчально-пізнавальної діяльності. Для того, щоб соціальні комунікації у підлітків мали змістовний характер, необхідна система організаційних заходів щодо занурення дітей у зміст освітнього процесу і щодо формування середовища шкільної спільноти, що підтримує домінуючу роль цінності пізнання.

Дисгармонійний тип розвитку обдарованості пов'язаний з проявами порушень в розвитку (дизонтогенезу). Виділено специфічні та неспецифічні для феномену обдарованості механізми виникнення «проблем обдарованих» в соціальній адаптації та навчанні [3].

Механізми виникнення проблем у соціальній адаптації та навчанні дітей з ознаками обдарованості, викликані ігноруванням проблем вікового розвитку, є неспецифічними для структури

обдарованості. В цьому випадку необхідно здійснення корекційної допомоги з метою збереження обдарованості.

Наявність проблем у соціальній адаптації та навчанні дітей з ознаками обдарованості, викликаних порушеннями у проходженні вікових етапів (ігноруванням завдань розвитку) і несформованістю внутрішньої мотивації, свідчать про деформації в структурі обдарованості [4].

У подібних випадках можна констатувати високі здібності, але не обдарованість. Це передбачає шлях формування обдарованості через становлення позиції суб'єкта діяльності.

Корекційна робота з дітьми, які проявляють ознаки обдарованості і мають проблеми розвитку має бути індивідуальною і відповідати механізмам виникнення виявлених проблем.

Основним завданням соціально-психологічного супроводу є розробка стратегій переводу дитини з ознаками обдарованості з дисгармонійного типу розвитку на гармонійний.

Висновки. Розглянуто соціально-психологічні особливості типів розвитку обдарованості (гармонійний і дисгармонійний). Показано, що за проблемами, які часто мають обдаровані діти, стоять різні соціально-психологічні механізми, в основному, не пов'язані з феноменом обдарованості. Механізми виникнення проблем у соціальній адаптації та навчанні дітей з ознаками обдарованості, пов'язані з порушеннями у функціональній організації психічних процесів є неспецифічними для структури обдарованості і вимагають для їх подолання спеціально організованого психокорекційного втручання. Наявність проблем у соціальній адаптації та навчанні дітей з ознаками обдарованості, викликане ігноруванням у вихованні та навчанні завдань вікового розвитку і несформованістю внутрішньої мотивації, свідчать (є індикаторами) про деформації у структурі обдарованості, що ставить під сумнів ідентифікацію дитини як обдарованої. У дослідженні розведені механізми пвиникнення проблем у навчанні і соціальній адаптації у дітей з ознаками обдарованості на специфічні і неспецифічні для феномену обдарованості. На основі виявлення і диференціації механізмів проблем обдарованих дітей диференційовані специфічні і неспецифічні складові феномену обдарованості. Розгляд гармонійного шляху розвитку обдарованості як становлення суб'єктності намічає шляхи цілеспрямованого її формування. Показано, що проблеми у навчанні і соціальній адаптації не є іманентною властивістю обдарованості. У роботі намічені різні варіанти корекційної роботи та психологічного супроводу відповідно до специфіки виникнення проблем.

Перспективним напрямком дослідження є розробка шляхів соціально-психологічного супроводу дітей з ознаками обдарованості, а також дослідження обдарованості як продукту суб'єктогенезу.

Список використаної літератури:

1. Бабаева Ю.Д. Одаренный ребенок за компьютером / Ю.Д. Бабаева, А.Е. Войскунский. – М., 2003. – 335 с.
2. Богоявленская Д.Б. Психология творческих способностей / Д.Б. Богоявленская. – М. : Академия, 2002. – 320 с.
3. Богоявленская Д.Б. Одаренность и проблемы ее идентификации / Д.Б. Богоявленская, М.Е. Богоявленская // Психологическая наука и образование. – 2000. – №4. – С. 94-105.
4. Богоявленская Д.Б. Психология одаренности: понятие, виды, проблемы / Д.Б. Богоявленская, М.Е. Богоявленская. – М. : МИОО, 2005. – 176.
5. Ландау Э. Одаренность требует мужества / Э. Ландау. – М. : Академия, 2002. – 144 с.
6. Монкс Ф. Одаренные дети / Ф. Монкс, И. Ипенбург. – Пер. с гол. – М. : Когито-Центр, 2014. – 132 с.
7. Савенков А.И. Психология детской одаренности / А.И. Савенков. – М. : Генезис, 2010. – 440 с.
8. Теплов Б.М. Избранные труды: В 2-х т. Т. I. – М. : Педагогика, 1985. – 328 с.
9. Холодная М.А. Эволюция интеллектуальной одаренности от детства к взрослости: эффект инверсии развития / М.А. Холодная // Психологический журнал. – 2011. – №5. – С. 69-78.
10. Renzulli J.S. The Three Ring Conception of Giftedness: A Developmental Model for Creative Productivity / R.J. Sternberg, J.E. Davidson (Eds). Conception of Giftedness. – N.Y, 1986. – P. 5, 53-92, 332-357.
11. Sternberg R.J. Giftedness as developing expertise / R.J. Sternberg // International handbook of giftedness and talent / Ed.by K. Heller et al. Amsterdam: Elsevier science, 2000. – P. 55-66.
12. Sternberg R.J. Wisdom as a Form of Giftedness / R.J. Sternberg // Gifted Child Quarterly, 2000. – 252 p.

References:

1. Babaeva Yu.D. Odarennii rebenok za kompiuterom / Yu. D. Babaeva, A. E. Voiskunskiy. – M., 2003. – 335 s.
2. Bohoiavlenskaia D.B. Psykholohyia tvorcheskykh sposobnostei / D.B. Bohoiavlenskaia. – M. : Akademyia, 2002. – 320 s.
3. Bohoiavlenskaia D.B. Odarennost y problemy ee ydentyfykatsyy / D.B. Bohoiavlenskaia, M.E. Bohoiavlenskaia // Psykholohycheskaia nauka y obrazovanye. – 2000. – №4. – S. 94-105.
4. Bohoiavlenskaia D.B. Psykholohyia odarennosti: poniatye, vydy, problemi / D.B. Bohoiavlenskaia, M.E. Bohoiavlenskaia. – M. : MYOO, 2005. – 176.
5. Landau E. Odarennost trebuet muzhestva / Э. Landau. – M. : Akademyia, 2002. – 144 s.
6. Monks F. Odarennnye dety / F. Monks, Y. Ypenburh. – Per. s hol. – M. : Kohyto-Tsentr, 2014. – 132 s.
7. Savenkov A.Y. Psykholohyia detskoi odarennosti / A.Y. Savenkov. – M. : Henezys, 2010. – 440 s.
8. Teplov B.M. Yzbrannnye trudi: V 2-kh t. T. I. – M. : Pedahohyka, 1985. – 328 s.
9. Kholodnaia M.A. Evoliutsyia yntellektualnoi odarennosti ot detstva k vzroslosty: effekt ynversyy razvytyia / M.A. Kholodnaia // Psykholohycheskyi zhurnal. – 2011. – №5. – S. 69-78.

10. Renzulli J.S. The Three Ring Conception of Giftedness: A Developmental Model for Creative Productivity / R.J. Sternberg, J.E. Davidson (Eds). *Conception of Giftedness*. – N.Y, 1986. – R. 5, 53-92, 332-357.
11. Sternberg R.J. Giftedness as developing expertise / R.J. Sternberg // *International handbook of giftedness and talent* / Ed.by K. Heller et al. Amsterdam: Elsevier science, 2000. – P. 55-66.
12. Sternberg R.J. Wisdom as a Form of Giftedness / R.J. Sternberg // *Gifted Child Quarterly*, 2000. – 252 r.

Добровольская Н.А.

Проблематика одаренности в социально- психологическом измерении

В статье рассматриваются психологические особенности типов развития одаренности (гармоничный и дисгармоничный). Показано, что за проблемами, которые часто имеют одаренные дети, стоят различные социально-психологические механизмы, в основном, не связанные с феноменом одаренности. Механизмы появления проблем в социальной адаптации и обучении детей с признаками одаренности, связанные с нарушениями в функциональной организации психических процессов являются неспецифичными для структуры одаренности и требуют для их преодоления специально организованного психокоррекционного вмешательства. Показано, что проблемы в социальной адаптации и обучении детей с признаками одаренности, вызванные игнорированием в воспитании и обучении задач возрастного развития и несформированностью внутренней мотивации, являются индикаторам деформации в структуре одаренности.

Ключевые слова: *личность, одаренность, механизмы одаренности, типы одаренности, деформации в структуре одаренности.*

Dobrovolskaya N.A.

The problem of giftedness in the socio-psychological dimension

The article discusses the psychological characteristics of the types of development of giftedness (harmonious and disharmonious). It is shown that behind the problems that gifted children often have, there are various socio-psychological mechanisms, mostly not related to the phenomenon of giftedness. Mechanisms for the emergence of problems in social adaptation and education of children with signs of giftedness associated with impairments in the functional organization of mental processes are not specific to the structure of giftedness and require to overcome them a specially organized psychocorrectional intervention. It is shown that problems in social adaptation and education of children with signs of giftedness, caused by ignoring in education and training the tasks of age development and the lack of internal motivation, are indicators of deformation in the structure of giftedness.

Key words: *personality, giftedness, giftedness mechanisms, types of giftedness, deformations in the structure of giftedness.*